

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Афанасьєва Н.Є, к. психол. наук,
доцент кафедри загальної психології,
Університет цивільного захисту
України

Одна з найбільше поширених форм девиантної поведінки - злочини, що являють собою специфічну форму антигромадських явищ. У порівнянні з іншими такими ж явищами вони характеризується найвищою суспільною небезпекою. У структурі злочинності найчастіше скоюють ці діяння свідомо діючі осудни особи, які спроможни усвідомлювати свої вчинки і керувати ними.

Розуміння причин злочинності як взаємодії певних факторів, у тому числі об'єктивних і суб'єктивних набуває особливе значення, коли мова йде про злочинність і її заподію у конкретних часово-просторових межах на даному етапі розвитку людства, суспільно-економічної формації, держави, регіону об'єкту.

Злочинна поведінка практично завжди розглядалася в координатах «середовище - злочинець», але при цьому по-різному вирішувалося питання про те, який із двох факторів грає первинну і вирішальну криміногенну роль. У ХІХ сторіччі позначилася боротьба двох крайніх поглядів, один із яких найбільше повно був виражений у роботах Ломброзо та Лакассана. Теорії біологічної природи злочинів і ролі людини в їхній етіологічній обумовленості саме як біологічного, а не суспільного індивіда затверджується і дотепер. Вони різноманітні, використовують підходи з позицій фрейдизму, «характерологічного» вчення, теорії конституціональних схильностей та інші.

У даний час розглянута позиція розвивається в рамках так названої клінічної кримінології з використанням медико-біологічного підходу.

Для виразу інтегративної сутності біології людини застосовується термін «соціально-біологічна», тому що в ході соціального розвитку особистості відбувається подальший розвиток його біології, включеної до складу його інтегральної соціальної природи. Як відзначає академік І. П. Дубінін, «для сучасної людини соціальна програма - це не зовнішній вплив середовища, а внутрішня умова становлення його особистості. Людина не одержує від народження готової соціальної програми, вона створюється суспільною практикою в ході її індивідуального розвитку». Далі: «Ніяких генів для духовного змісту людини не існує, риси людської психіки формуються за допомогою суспільно-практичної діяльності людей» [1].

Зрозуміло, не виключене таке положення, що в результаті патології, уродженої або придбаної, порушується нормальний процес соціалізації індивіда, і він унаслідок хворобливого стану не може належною мірою керувати своїми діями або віддавати собі в них звіт. Такі випадки виключають визнання індивіда осудним. Психологів, проте, більше цікавить інше питання: чому психічно здорові особи, що можуть усвідомлювати свої дії і керувати ними, мають можливість запобігти відповідному злочинному діянню, усе-таки його роблять?

Таким чином, успіхи медико-біологічних наук допомагають більш точно діагностувати психофізіологічні особливості індивідів, виявляти різноманітні типи і ступені аномалій, а також сприяти правильному рішенню питань про визнання порушника кримінального законодавства суб'єктом злочину і про індивідуалізацію прийнятих до нього засобів, своєчасному попередженню несприятливих варіантів взаємодії його із соціальною середою. Оперування терміном «особистість злочинця» означає, що мова йде про «соціальне обличчя» людини, що вчинила злочин, тому що сама особистість, є продуктом взаємодії соціально-культурних і психобіологічних сил, це людина в сукупності його соціальних якостей, що формуються в різноманітних видах суспільної

діяльності. Як відзначав академік А. Н. Леонтьєв [2], особистість не є цілісністю, обумовлена генотипично, особистістю не народжуються, нею стають. Особистість - відносно пізній продукт суспільно-історичного й онтогенетичного розвитку людини.

При психологічному вивченні конкретного злочинця важливим є аналіз особистості у взаємодії із соціальною середою, оскільки злочинну поведінку формує не сама по собі середа або особистість, а їхня взаємодія.

Соціальна середа - це суспільство, це не тільки об'єктивні умови й обставини, що визначають поведінку людини, але і діяльність людей яка відбувається постійно, створюючі та змінюючі зазначені обставини, - людей як продуктів і джерел соціального розвитку. Оскільки вплив соціальної середи на злочинну поведінку носить складний характер, принципово невірно розглядати злочинність тільки з біопсихологічних, або конкретно-соціальних позицій. Отже, зв'язок соціальних умов із злочинною поведінкою носить складний характер, причому завжди соціальні умови виявляються в злочині, відбиваючись через особистість. Проте в одних випадках вони попередньо, у процесі тривалої специфічної соціальної взаємодії, накладають відносно стійкий відбиток на особистість і в результаті породжують не окремі її злочинні акти, а стійку протиправну орієнтацію, що виявляється в системі правопорушень. Така особистість здатна чинити злочини навіть при умовах, що змінилися, якщо не змінилася вона сама, пристосовуючи для себе при необхідності середу і долаючи виникаючі перешкоди.

Цей зв'язок можна назвати опосередкованим, маючи на увазі залежність злочинної поведінки не узагалі від особистістних характеристик, а від стійких соціально обумовлених негативних деформацій особистості. Злочин відбувається під вирішальним впливом взаємодії особистості і ситуації, що існувала в момент злочину або попередньо його вчиненню.

Як правило, опосередковані і безпосередні впливи соціальної середи на злочинну поведінку взаємодіють між собою, та формують нові стани особистості і середи. Урахування динаміки їхніх станів дуже істотний. Вони у

свою чергу також подають певні взаємодії різноманітних внутрішніх характеристик середи й особистості. При цьому зовнішня взаємодія (середина й особистість) залежна від зазначених внутрішніх процесів.

Одни стани середи спроможні у взаємодії з особистістю більш жорстко і точно детермінувати її злочинну поведінку, інші - у складній взаємозумовленості різних обставин, при значному впливі соціально-психологічних характеристик середи й особистості. Злочинна поведінка, як і суспільно прийнятна, реалізується в межах фізичних, психічних можливостей людини і характеру ситуації. Викладене вище впливає на форми реалізації відповідних поглядів, мотивів задоволення потреб.

Злочинність - не тільки сукупність злочинних діянь, це ще і сукупність осіб, що чинять такі діяння. Не випадково при дослідженні її стану, структури, динаміки аналізуються як факти злочинів, так і контингент злочинців. Узагальнення даних про осіб дозволяє точніше прогнозувати динаміку злочинності, масштаби її впливу на інші соціальні явища і процеси, науково обгрунтовано будувати організацію боротьби з нею, удосконалюючи підсистему корекції криміногенної деформації особистості й оптимізувати взаємодію останньої із соціальною середою. Злочинність теж може розглядатися в рамках взаємодії соціальної середи й особистості, але вже на типічеському рівні: типів середи, особистості і їхнього взаємозв'язку.

На підставі теоретико-практичного аналізу проблеми злочинної поведінки можна виділити наступну закономірність: будь-яка система, що самоорганізується, (у нашому випадку це особистість) формується (розвивається) і функціонує під впливом двох системних чинників - внутрішніх (психобіологічних) і зовнішніх (соціальних) у сторону нормативного, межового або маргінального станів [3].

Визнання складності механізму детермінації злочинної поведінки, що лежать у її основі процесів взаємодії не виключає необхідності визначення головної сторони взаємодії, рішення проблеми первинного і похідного, дослідження причинно-слідчих закономірностей, у тому числі й у «традиційно-

аналітичному плані». Сказане тим більше важливо, оскільки на особистість злочинця практично не можна ефективно впливати, не вносячи корективи в її соціальну середу, не змінюючи засоби взаємодії з такою середою. Але при цьому не можна не враховувати й участь у відповідній взаємодії особистості як відносно самостійного феномену.

Література

1. Анохин П. К. Социальное и биологическое в природе человека [Текст] : підруч. / // Соотношение биологического и социального в человеке. - М. : Мысль, 1975. - С. 317.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. [Текст] : підруч. / М., 1975.
3. Виденеев И.А. Психология девиантного поведения. [Текст] : навч. посібник / Харьков.: Университет внутренних дел, 1997. – 68 с.